

УДК 378(477):339.924

Талят Е. Белялов, Валентина В. Подольна
Київський національний університет технологій та дизайну
**ІНТЕГРАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ДО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЄС**

У статті проаналізовано сучасні особливості розвитку ринку освітніх послуг України. Розглянуто напрями інтеграції української освіти в європейський освітній простір та визначено ключові напрями формування ефективних складових розвитку у сфері вищої освіти. Окрема увага приділяється шляхам трансформації вищих навчальних закладів, зокрема їх вибору моделі фінансування.

Ключові слова: ринок освітніх послуг, вищий навчальний заклад, вища освіта.

Талят Э. Белялов, Валентина В. Подольная
Киевский национальный университет технологий и дизайна
**ИНТЕГРАЦИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО ЕС**

В статье проанализированы современные особенности развития рынка образовательных услуг Украины. Рассмотрены направления интеграции украинского образования в европейское образовательное пространство и определены ключевые направления формирования эффективных составляющих развития в сфере высшего образования. Особое внимание уделяется путям трансформации высших учебных заведений, в частности их выбора модели финансирования.

Ключевые слова: рынок образовательных услуг, высшее учебное заведение, высшее образование.

Taliat E. Bielialov, Valentyna V. Podolna
Kyiv National University of Technologies and Design
**INTEGRATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM
OF UKRAINE TO THE EU EDUCATIONAL SPACE**

The article analyzes modern features of the development of the Ukrainian educational services market. The directions of integration of the Ukrainian education into the European educational space are considered and the crucial directions of the formation of effective components of development in the sphere of the higher education are defined. Particular attention is paid to the transformation of higher education institutions, in particular, their choice of funding models.

Keywords: education market, higher educational institution, higher education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. В Україні сьогодні формується розуміння

інтелектуального потенціалу нації як головного чинника забезпечення національної конкурентоздатності. Інтелектуальний потенціал, в свою чергу, формується в основному у освітній сфері (шляхом передачі знань). Освітня сфера є однією з найважливіших сьогодні на шляху інтеграції до об'єднаної Європи – впровадження європейських норм і стандартів в освіті сприятиме підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього середовища.

Система вищої освіти України, яка представлена навчальними закладами різних форм власності, проголосила курс на інтеграцію до освітнього простору ЄС.

Про залежність конкурентоспроможності країн від якості освіти свідчить те, що у першу десятку країн світу з найвищим загальним індексом конкурентоспроможності входить 7 країн-учасниць Болонського процесу, так само, як і в десятку кращих у світі за індексом конкурентоспроможності вищої освіти. Це також є свідченням ефективності Болонського процесу, в рамках якого вирішуються завдання розвитку і реформування національної системи вищої освіти, інтегрування її в європейський та світовий ринок освітніх послуг.

Однак інтеграційні процеси вищої освіти України імплементуються із певними проблемами, у тому числі об'єктивної та суб'єктивної природи, які потребують свого розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій по проблемі. Значний внесок у розвиток даної проблеми зроблено у роботах провідних українських та зарубіжних вчених, зокрема В.А. Величка, О. Матвієнко, М.Ф. Степка, О.Ф. Фрицького, О.О. Ченцова, В. Шіффа та ін. [1–6; 11]. Проте, в наукових дослідженнях ще не знайшло достатнього відображення економічне обґрунтування оптимізації процесів інтеграції освіти України в європейське освітнє середовище в сучасних умовах розвитку суспільства.

Невирішені частини дослідження. Залишаються без належного наукового осмислення проблеми інтеграції системи вищої освіти України до освітнього простору ЄС з урахуванням низки негативних або деструктивних тенденцій (зниження кількості абітурієнтів, зниження обсягу залучених вищими навчальними закладами фінансових ресурсів, обмежене бюджетне фінансування, переміщення окремих вищих навчальних закладів тощо). Окрім того, недостатньо проаналізована практика прийняття керівництвом вищих навчальних закладів управлінських рішень щодо інтеграції до освітнього простору ЄС та імплементації кращого міжнародного досвіду.

Мета дослідження – визначити перспективи інтеграції вищої освіти України в європейський освітній простір з урахуванням сучасних особливостей розвитку ринку освітніх послуг ЄС та України.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Знання та інновації стали головними чинниками конкурентоздатності національних економік у наростаючих світових процесах глобалізації. Усвідомлення еволюційності

цивілізаційного розвитку цих процесів в Європейському Союзі дало поштовх розгортанню двох взаємопов'язаних стратегічних ініціатив – це Болонської декларації у 1999 році та Лісабонської стратегії у 2000 році. 19 травня 2005 року на конференції у норвезькому місті Берген Україна офіційно приєдналася до «Болонського процесу», що має на меті створення єдиного європейського простору вищої освіти [1]. Болонський процес – це процес європейських реформ, які спрямовані на створення спільної Зони європейської вищої освіти до кінця 2010 року. Болонський процес офіційно розпочався у 1999 році з підписання Болонської декларації. Представники 29 європейських країн зібралися в італійському місті Болонья на святкування 900-річчя найстаршого університету в Європі і підписали декларацію про побудову так званої «Зони європейської вищої освіти». Передумовою її створення стало підписання Великої Хартії європейських університетів (Magna Charta Universitatum) [1; 10].

Основною метою Болонського процесу є створення європейського наукового і освітнього простору для підвищення конкурентоздатності європейської вищої школи, головним пріоритетом Лісабонської стратегії – є перетворення Європи у динамічну економіку знань. Фактично, заходи реалізації обох стратегій спрямовані на розвиток інтелектуального потенціалу європейського регіону, а саме на його формування та використання задля стабільності економічного зростання, збільшення кількості нових робочих місць для висококваліфікованих працівників, а також забезпечення соціальної злагоди європейського суспільства [5; 11].

Приєднання України до Болонського процесу надає можливість здійснити структурні перетворення вищої освіти за узгодженою системою критеріїв, стандартів і характеристик, що дозволить Україні стати визнаною частиною європейського освітнього і наукового простору.

Ключовим напрямом Болонського процесу для нас стане лібералізація вищої школи, навчання студентів принципів свободи й одночасно відповідальності за свій вибір. Адже тільки внутрішньо вільна людина, котра опанувала мистецтво прийняття рішень і готова нести відповідальність за них, може бути по-справжньому свідомим громадянином. Сьогодні майже 50 європейських країн, включно з Україною, є його учасниками. Крім того, значна кількість міжнародних організацій підтримують ідеї цього процесу та сприяють його реалізації [5].

Болонський процес не передбачає створення повністю ідентичних систем освіти у різних країнах, він призначений лише для зміцнення взаємозв'язків та покращення взаєморозуміння між різними освітніми системами. Найбільшим досягненням Болонського процесу є створення умов кожній країні порівняти свої освітні системи і можливість кожній країні зрозуміти, що її освітня система унікальна, самобутня, глибоко національна тощо. Заради цього варто приєднуватися до Болонського процесу і бути його активним учасником.

Болонський процес – це інтеграція заради самоідентифікації і самоусвідомлення себе в європейському контексті [9; 12].

Приєднання України до Болонського процесу у 2005 році стало важливим кроком на шляху реалізації стратегії входження України в європейський інтелектуальний простір у сфері вищої освіти [4].

В той же час слід розуміти, що повноцінна інтеграція системи вищої освіти України до освітнього простору ЄС буде можлива, коли вищі навчальні заклади вмотивовані здійснювати інтеграційні проекти високого рівня, у тому числі в частині підвищення якості освіти. Важливим аспектом модернізації системи вищої освіти є оптимізація мережі вищих навчальних закладів. Сьогодні в Україні підготовку фахівців з вищою освітою здійснюють більше ніж у 750 вищих навчальних закладах усіх (I-IV) рівнів акредитації та форм власності, тоді як у більшості розвинених країн світу їх кількість рідко перевищує 100–150 ВНЗ. Крім того, більшість ВНЗ мають відокремлені структурні підрозділи, яких на сьогодні їх зареєстровано майже 1000 – тобто більше, ніж самих вищих навчальних закладів. Вищі навчальні заклади державної форми власності підпорядковані 26 міністерствам і відомствам, 10 з яких мають у підпорядкуванні лише один заклад. Такої практики не існує у жодній європейській країні [2].

Важливою складовою Болонського процесу є формування національної структури кваліфікацій, узгодженої зі структурою кваліфікацій, прийнятою на Бергенській конференції 2005 року. Процес формування і запровадження національної системи кваліфікацій планувалося завершити поетапно до кінця 2010 року. Основою цих дій є узгодження національної системи кваліфікацій із системою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти [1; 7].

Ключовим аспектом розвитку системи освіти у провідних країнах світу є навчання впродовж життя. В Україні формування системи навчання протягом життя перебуває поки що на початковій стадії. Серед важливих кроків, уже зроблених в цьому напрямі, можна перерахувати наступні:

- розроблено національні рекомендації щодо оцінювання та визнання попереднього навчання як основи для доступу до вищої освіти.
- Узгоджено національні рекомендації для кредитів ECTS, в яких виражається навчальне навантаження на всіх програмах першого та другого циклів підготовки фахівців.

Болонська декларація акцентує увагу на забезпеченні якості освіти. Це є важливим з точки зору визнання ступенів (рівнів освіти) та регламентування періодів (строків) навчання. Визнання ступенів і періодів навчання в Європейському просторі вищої освіти започатковано Лісабонською конвенцією в 1997 році. Чинне законодавство з визнання іноземних кваліфікацій приведенне у відповідність з положенням і принципом Лісабонської конвенції, яку Україна ратифікувала у 1999 році. Україна уклала численні міжурядові міжнародні угоди про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені

звання [1; 2; 8]. Проте ВНЗ, які запровадили спільні програми та присвоюють національно визнані ступені спільно з вищими навчальними закладами інших країн, становлять лише 3% від загальної кількості українських ВНЗ. Україна стала повноправним урядовим членом Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти 4 березня 2008 року. Національна система забезпечення якості реалізується через системи ліцензування та акредитації. Зовнішня система забезпечення якості охоплює всі ВНЗ України і поширюється на діючі в Україні філії іноземних навчальних закладів. Розроблено план з покращення та адаптації національної системи забезпечення якості вищої освіти, відповідно до стандартів та норм Європейського реєстру забезпечення якості щодо:

- внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах;
- зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
- забезпечення якості в діяльності агенцій/установ із зовнішнього забезпечення якості. Україна у сфері забезпечення якості вищої освіти поки що відстає від загальноєвропейського рівня.

Умовою інтеграції системи вищої освіти в Європейський освітній простір є запровадження Європейської кредитно-модульної системи. У 2006/2007 н. р. у всіх ВНЗ України III–IV рівнів акредитації запроваджено кредитно-модульну систему ECTS. Проте її запровадження призвело до збільшення навантаження методистів та професорсько-викладацького складу кафедр вищих навчальних закладів. Введення європейської системи кредитів не супроводжується в Україні приведенням до Болонських стандартів навантаження викладачів. На сьогодні таке навантаження в Україні в середньому складає близько 800 годин на учбовий рік для доцента ВНЗ і є найбільшим в Європі.

Академічна мобільність (як студентів, так і викладачів) є важливим аспектом впровадження в Україні Болонського процесу. Спостерігається тенденція до підвищення рівня внутрішньої мобільності в національній системі освіти. Спрощено переведення студентів з одного ВНЗ до іншого за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS.

Суттєвим фактором підвищення якості вищої освіти виступає посилення відповідальності вищих навчальних закладів за результати діяльності шляхом розширення демократичних засад їх функціонування та поглиблення університетської автономії [3]. Нині низка питань автономії вітчизняних університетів, а також їхні академічні свободи регламентує Закон України «Про вищу освіту». Але все ще залишаються невирішеними проблеми розширення прав вищих навчальних закладів щодо розподілу фінансових ресурсів, прозорості та доступності для громадсько-державного контролю всієї їхньої академічної та фінансової діяльності.

Основними шляхами трансформації автономії університетів у системі вищої освіти України на основі континентальної моделі є:

1. Відмова від державної монополії на вищу освіту.

2. Лібералізація системи управління вищою освітою, збільшення автономії вузів.

3. Розвиток організацій-посередників як «державних агенцій», яким Міністерство освіти і науки делегує частину власних повноважень, а в якості «університетських агенцій», на користь яких ВНЗ відчужують частину своєї автономії.

4. Становлення ВНЗ як активних суб'єктів ринку і пов'язане з цим засвоєння нових практик – пошук грантів, отримання банківських кредитів, укладання договорів з промисловими корпораціями, створення комерційних програм і дочірніх учбових закладів спільно з іншими університетами.

5. Децентралізація освітньої системи.

Важливе питання, на яке звертають увагу європейські партнери – доступність освіти. За радянських часів освіта, при усіх системних або режимних витратах, залишалася доступною для населення: практично будь-який громадянин, маючи лише одно бажання вчитися і наполегливість, міг закінчити будь-кого або майже будь-який ВНЗ (для цього іноді доводилося відслужити в армії, відпрацювати на виробництві, виявити себе в громадському житті), а просування фахівця з кар'єрних сходів мало залежало від статусу. Зараз в Україні більш-менш якісна освіта, в тій або іншій мірі що гарантує подальшу роботу і гідний заробіток, стає усе менш доступною в принципі, оскільки вимагає і грошей, або попередньої підготовки, яка також дається не безкоштовно. Тим самим для України доступність освіти стає проблемою найширших верств населення, чий заробіток не дозволяється витратити на освіту значні для сімейного бюджету суми.

Країни ОЕСР проблему доступності розглядають в першу чергу в контексті соціально неблагополучних верств населення, для яких доступність освіти пов'язана не стільки з фінансовими, скільки з іншими обмеженнями: фізичними обмеженнями, недостатнім знанням мови (для національних меншин), несприятливим соціальним середовищем. При цьому фінансування освіти для цих шарів фактично повністю забезпечується державою [8].

Українські вищі навчальні заклади мають також вивчати передовий досвід розвинутих країн та вищих навчальних закладів ЄС в частині стратегічного та тактичного управління. Одне з проблемних питань – організація фінансування вищих навчальних закладів. Приміром, в країнах ОЕСР застосовуються чотири основні моделі організації фінансування вищих навчальних закладів.

1) «Фінансування, що здійснюється споживачем». Ця модель фінансування діяльності вищих навчальних закладів орієнтована на те, що заклад отримує фінансові ресурси на ринку освітніх послуг, задовільняючи реальний платоспроможний ринковий попит. Можуть використовуватися державні зобов'язання (у вигляді купонів або ваучерів), які передаються безпосереднім споживачам освітніх послуг, а вже згодом надходять до закладу

від споживача. Перевагою моделі є чітка орієнтація на потреби національного господарства, що визначаються ринковим середовищем. Ризиком є орієнтація вищих навчальних закладів на надання освітніх послуг за «модними» спеціальностями, а також відсутність механізму підготовки фахівців для потреб ринку, які стануть потрібні у майбутньому (через 5–10 років) [6; 13].

2) «Фінансування, що базується на оцінці результатів роботи». Фінансування вищих навчальних закладів за рахунок коштів державного бюджету здійснюється на основі оцінки результативності діяльності (кількість випускників, кількість студентів, кількість викладачів, результати контролю знань, складність напрямів підготовки, кількість науковців, результативність наукових проєктів, кількість захищених дисертацій тощо). Перевагою моделі є визначення чітких критеріїв, на які вищі навчальні заклади мають орієнтуватися, аби отримати доступ до фінансування. Ризиком є ймовірність «неправильного» вибору набору критеріїв (приміром, неврахування новітніх процесів) [6; 13].

3) «Купівля державою освітніх послуг». Ця модель орієнтована на потреби ринку. Вищі навчальні заклади беруть участь у конкурсах на отримання замовлення від держави на підготовку фахівців. Конкурсні умови формуються на основі врахування інтересів суспільства і встановлюються компетентним державним органом заздалегідь. Виграє конкурс заклад, рівень якості та ціни освітніх послуг якого максимально відповідають вимогам конкурсу. Перевагою цієї моделі є пошук оптимального співвідношення за критеріями ціни та якості освітніх послуг, що призводить до отримання максимально можливого результату в умовах обмежених бюджетних ресурсів. Ризиком є слабкий вплив держави на формування конкурсних пропозицій, в результаті чого окремі напрями підготовки, які є «невигідними» для вищих навчальних закладів, можуть взагалі не функціонувати [6; 13].

4) «Фінансування, орієнтоване на потреби». Бюджетні ресурси надходять з бюджету до вищого навчального закладу. В рамках цієї моделі вищі навчальні заклади, що уклали угоду з компетентним державним органом, беруть на себе зобов'язання готувати необхідних (із суспільних потреб) фахівців за завчасно погодженими цінами. Перевагою моделі є чітка орієнтація на кінцевий результат (кількість фахівців з обумовленим набором компетентностей) при мінімізації витрат держави (фінансування спрямовується вже існуючому закладу, який має досвід відповідної роботи). Ризиком є складність визначення реальної майбутньої потреби ринку праці у фахівцях певної спеціальності та кваліфікаційного рівня [6; 13].

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виділити основні інструменти фінансування вищих навчальних закладів, що можуть бути перспективними в Україні: пряме бюджетне фінансування на покриття витрат; пряме бюджетне фінансування за програмно-цільовим методом (орієнтоване на досягнення результату); бюджетне фінансування з використанням державних зобов'язань

(освітніх ваучерів); освітнє кредитування; освітні заощадження; грантове кредитування; отримання плати за навчання від споживачів (замовників) освітніх послуг; корпоративне фінансування (за рахунок коштів майбутніх роботодавців).

Загальні (глобальні) тенденції у сфері вищої освіти, концептуальна схожість цілей освітніх політик держав ОЕСР і інтересів ВНЗ, як організацій, що представляють науково-освітнє співтовариство в національному і інтернаціональному масштабі, поза сумнівом, створюють передумови для вивчення і поширення міжнародного досвіду розробки і реалізації стратегій стійкого розвитку конкретних ВНЗ. Відмінності, що залишаються істотними, в політичних і соціально-економічних умовах в країнах і регіонах, національних і географічних особливостях, історії розвитку, інтелектуальних і матеріально-технічних ресурсах ставлять і суспільство, і держава, і окремі ВНЗ перед нелегким вибором з широкої різноманітності можливих варіантів.

У результаті глобалізаційних процесів у вищої освіти формується світовий ринок освітніх послуг, що на практичному рівні проявляється через експорт освітніх послуг, імпорт освітніх послуг, зростання іноземних споживачів освітніх послуг (студентів), міжнародну взаємодію вищих навчальних закладів. На практичному рівні вищі навчальні заклади, відповідачи на виклики глобалізації освітніх систем, вживають заходів із стандартизації та уніфікації навчальних програм, впроваджують адаптовані світовим досвідом освітні технології, формувати гармонізовані із міжнародними документами вимоги до кваліфікації випускників.

На нашу думку, провідні вищі навчальні заклади України ефективно (з урахуванням наявних фінансових обмежень) інтегруються до світових наукових мереж та об'єднань. Рекомендовано активніше імплементувати позитивний досвід функціонування нових інноваційно орієнтованих структур, сформованих за участю вищих навчальних закладів (створення наукових парків, технопарків, об'єктів інноваційної інфраструктури, інших організаційних структур інноваційного підприємництва).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Приєднання України до Болонського процесу надає можливість здійснити структурні перетворення вищої освіти за узгодженою системою критеріїв, стандартів і характеристик, що дозволить Україні стати визнаною частиною європейського освітнього і наукового простору.

Таким чином, актуальним стає розробка напрямів реформування системи освіти. На наш погляд, таке реформування повинно ґрунтуватися на стратегічному баченні перспектив соціально-економічного розвитку держави. Системний і комплексний підхід до цього процесу дозволить поступово та системно залучати не лише державний але й підприємницький і громадський сектор суспільства. Підґрунтям варто використовувати найкращий досвід інших країн щодо реформування вищої освіти, зберігаючи при цьому власні традиції, досягнення та національну ідентичність.

Подібна співпраця значно покращить якість освітньої послуги, забезпечить конкурентоспроможність ВНЗ, сприятиме мобільності студентів та викладачів у освітньому просторі, що вже сьогодні забезпечить економіку країни новими якісними фахівцями, що мають знання і підготовку світового рівня.

У майбутньому мають бути виконані дослідження з прогнозування економічних наслідків реалізації інтеграційних процесів у сфері вищої освіти.

Література

1. Пріоритети розвитку вищої освіти в Україні в руслі загальноєвропейських тенденцій // Стратегічна панорама. – 2014. – № 3. – С. 165-168
2. Рейтинг кращих університетських програм ВНЗ України «Фокус» [Електронний ресурс]. – 2017 р. – Режим доступу: <http://mir-studenta.com/rejting-vuzov>.
3. Структурные изменения в высшей школе Великобритании: Обзор / Подг. И. Г. Животовская // Экономика образования. – 2013. – № 4. – С. 69–72.
4. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України: Збірник Нац. ун-та «Києво-Могилян. акад.» / Заг. ред. В. Зубка. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2016. – 288 с.
5. Тенденции и основные направления развития высшего образования в Европе: некоторые выводы // Социология образования. – 2014. – № 5. – С. 47–50.
6. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України / За ред. В. І. Лугового. – К.: Педагогічна преса, 2009. – 384 с.
7. Concrete Future Objectives of Education Systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu/int/scadplus/leg/en/ch>.
8. Сайт ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unesco.org.ua>.
9. Європейський освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eu-edu.org>.
10. Education and Training in Europe: diverse systems, shared goals for 2010. The work programme on the future objectives of education and training systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu.int/comm/education/policies>.
11. Schiff, Maurice Labor Mobility, Trade, and Social Capital // Review of International Economics. – 2004. – Nov. – Vol. 12/
12. Treaty establishing the European Community (Articles 149 to 150) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/en/treaties>.
13. Zakharin S. Financing of the higher education: challenges transformation period / S. Zakharin // Modern Science – Moderní věda. – 2014. – № 1. – P. 35–42.